

SZIRMAI-DÍJ 1993

VASKO POPA VERSECI ÁLMA

PAVLE UGRINOV

Vasko Popával ücsörgök az Archiv étterem teraszán a tašmajdani parkban; elnézzük a gesztenyefák sűrű, zöld lombjait, miközben frissen sült görhét törögetünk, és élvezettel falatozunk. A hajdan volt verseci és becskerekai gimnáziumi napokról beszélgetünk negyvennél is több esztendővel ezelőtt. Mindinkább belemelegedünk, s én megkérdem:

„Vajon a mai verseci és zrenjanini középiskolások is ugyanúgy rajonganak és álmodoznak, mint mi valamikor? Érzik-e azt a határtalan izgalmat az *élet küszöbén*, amelyet mi éreztünk? Álmodoznak-e arról, hogy innen majd valamelyik nagyvárosba, Európába mennek . . . ?”

„Egészen biztosan – nem! – feleli Vasko. – Ők ma nem ábrándoznak nagy városokról, még csak Európáról sem; egyszerűen többé már nem szövögetnek ábrándokat sem Versecen, sem Becskerekén . . . Ma az egész világ az övék!”

Majd a hirtelen kiürült terasz csendjében melankóliával meséli, hogyan foszlott szét *egy verseci álom*, amelyet három gimnáziumi kebelbárát – egy német, egy zsidó és jómaga –, szőtt, szövögetett.

„Arról ábrándoztunk, hogy mit csinálunk, ha elvégezzük a gimnáziumot. Mindhárman el akartunk menni Versecről – a sváb Németországba, a zsidó Svájcba, én pedig franciaországi tanulmányokra. Megfogadtuk, hogy tanulmányaink elvégzése után – ámbár ez úgyszólván természetes volt – visszajövünk Versecre, és itt folytatjuk az életet. A sváb gyógyszerész lesz, a zsidó magas beosztású közigazdász apja (vízvezeték-szerelő) vállalkozásában, én pedig irodalomtanár. Déltájban mindennap találkozunk a barátunk patikájában, ott, ebéd előtt, megiszunk egy étvágygerjesztőt, melyet ő saját kezűleg kotyvaszt. Utána ki-ki hazamegy ebédelni, azzal, hogy estére újból találkozunk, és sétálunk egyet a verseci parkban. Séta közben elbe-

szélgétünk, hogy ki mit olvasott aznap délután a külföldi könyvekben és folyóiratokban, ezekre tudniillik kötelezően előfizetünk, mindegyikünk más-más folyóíratra vagy könyvre. Tesszük ezt azért, hogy kapcsolatban maradjunk Európával, ahol tanulmányainkat végeztük, az ekképpen szerzett ismereteinket pedig átplántáljuk környezetünkre. Nos, hát ezt beszéltük meg! Ez volt a mi legtítkosabb ifjonti álmunk! S mi maradt meg belőle? A mi verseci álmunkból! Abszolúte semmi! Sőt, ez a két barátom fizikailag megsemmisült már a háború alatt, az egyik az orosz fronton, a másik pedig a német lágerban, én meg, hát, megmaradtam.”

Kisvártatva rezignáltan hozzáteszi:

„Tegnap egy verseci iskolatársammal találkoztam az utcán; már fél órája beszélgetünk ott az utcán állva, s nekem sehogyan sem jut eszembe a cimpora neve. Most sem tudom, pedig tegnap óta állandóan rá gondolkodom, és töröm rajta a fejem. Szóval, ez a vég – annak a verseci álomnak az igazi vége! Titokban egészen tegnapig tartott. De tegnap végérvényesen pontot tettem mindenre, erre az egész múltra, amely – mindennek ellenére – egész életemben ott pislákol bennem, noha már réges-rég nem válhatott valóra!”

BORBÉLY János fordítása

NA ÉS? HÁT SEMMI

SAVA BABIĆ

Pavle Ugrinov 1941-ben született, s elementáris, fojtogató sírásának keservét 1955-ben formálta művészetté *Bačka zapevka* (Bácskai sirám) című poémájában, amelyben végre irodalmi formát talált annak a megnevezésére, amit addig nem tudott kifejezni. Azóta tart a kaland: kifejezni és közölni irodalmi eszközökkel a rejtélyt, amit magában hordoz, a titkot, amelyet az élettől kapott. Prózákat ír, előbb elbeszéléseket, majd regényeket, egy sor szerteágazóan megalapozott regényt. Majd az irodalmi körforgás bezárul: ismét visszatér a rövid történetekhez.

Tulajdonképpen Pavle Ugrinov szüntelenül arra törekszik, hogy mindent az alapvető kifejezési formákra vezessen vissza, az elemek után kutat, amelyek művének alapegységeit alkotják. Művét az író úgy képzelte el, mint az elemek nem-periódusos rendszerét, amely még nem alakult ki végérvényesen. Vagy mégis?

Ezúttal *Kristalizacija* (Kristályosodás) című kispróza-kötetéről lesz szó, amely tulajdonképpen egyik korábbi könyvének, a *Rečnik elemenata* (Az elemek szótára) címűnek a kiegészített, lekerekített változata. Más szóval, a regényíró, aki próbára tette képességeit a családregegy bonyolult szerkezetének létrehozásával, sőt trilógiát írt, visszatér a rövid, kötetlen följegyzésekhez. Úgy meséli történeteit, hogy közben nem gondol alapos architektonikus vonalvezetésre. Miért?

Ugrinov röviden leírja a tárgyakat, az embereket, a jeleneteket, a jelenségeket a falvakban és városokban, a természetben, a tengeren vagy a hegyek között. Szemmel láthatóan ok nélkül. Csak úgy. Egy fát, egy ablakot, valami kutyát, egy kislányt, öregeket, egy kavicsot, az eget, majd a tengert, később Olaszországról, Magyarországról, szülőfalujáról, Moholról, majd Belgrádról ír... Amerre csak jár, mindenütt válogat és jegyzetel. Miért?

Talán hogy ki ne jöjjön a gyakorlatból? Készül egy nagyobb, jelentősebb műre? Vagy egyszerűen annyira elválaszthatatlan tőle a munkája, hogy nem tud megenni írás nélkül? Talán az utóbbi feltevés áll legközelebb az igazsághoz, bár nem zárhatunk ki más lehetőségeket sem. Az író alkotó, az alkotónak alkotnia kell, különben megsemmisül, nemcsak mint író, hanem mint ember is. S ha meglát vagy megérint valamit, létrejön a kristályosodás, a mű, a mű része: a válasz. Egyedül erre képes minden művész, így az író is.

Miután megszabadult annak a kényszerétől, hogy a részecskéket egy nagyobb egységbe építse be, Ugrinov, nem előre eltervezett koncepciót követve, látszólag szabadon kalandozik, és időnként jegyzetel. Az élet konkrét tárgyait mintha nem birtokolná az író, azok már öelőtte is léteztek, az író csak kiválasztotta őket a sokféle tárgy közül, és megfigyelte valamennyit, fontosságot tulajdonított nekik. Úgynevezett objektív tárgyleírással találkozik az olvasó, az események sűrített képeivel, kommentár nélkül. Az író leggyakrabban kívül áll mindenben, elátkozott szemlélő, aki nem vesz részt a környezetében zajló eseményekben. Úgy tűnik, hogy leggyakrabban az ablakban áll, és az üvegen keresztül, tehát izoláltan figyeli, mi történik, és jegyez. Azt is mondhatnánk, hogy felülről szemléli az eseményeket, perspektívája a Teremtőéhez hasonló. Csak nem valami újat hoz létre, hanem a már létezőben figyel föl valamire. Nincs semmi szentimentális szurkolás, és nem bocsátkozik találgatásokba, mi történhetett még az általa kiválasztott emberekkel vagy tárgyakkal. Határozottan zárja le a történetet, minden találgatást az olvasóra bíz.

Az olvasó meg minderre, lehet, hogy csak azt mondja: Na és? És egyszerre válaszolja neki Pavle Ugrinov és Vasilije Popović: hát semmi. Nincs semmi.

Mert egy egész élet kell ahhoz, hogy az író eljusson az ilyen egyszerű és tiszta feljegyzésekhez. Ha valaki mégis azt gondolná, hogy ezek az írások személytelenek, fel kell hívni a figyelmét arra, milyen gonddal komponálta őket egésszé a szerző (ezt nem könnyű észrevenni, mégis azt kell mondanunk, hogy jól elgondolt szerkezete van kötetének, mégsem regény). Legtöbb az olyan jegyzet a kötetben, amely az élet egyik szeletét írja le, s ezzel párhuzamosan fut egy másik szál, amelynek a közvettség a legfőbb jellemzője. Sajátos portrékat rajzol a könyv szerzője olyan ismert személyiségekről, akiket az olvasó már ismerhet. Egyfelől tehát névtelen emberek és általános tárgyak érdeklik, másfelől ismert személyiségek és ismert művek. Íme néhány cím a kötet elejéről a Mohol ciklusból: Kísérteties, sötét hársak; A templom körüli járdán; A régi családi ház; Alvás a szabad ég alatt; Zúgás; Ruža néni uborkát szeletel; Neda vöröshagymát aprít; Ismét Moholon; Egy elfelejtett moholi festő és így tovább, idézhetnénk a könyv bármely fejezetéből. És íme néhány cím, amely mást mutat: Ivo Andrić lakásának erkélyén; Vida és Miloš Crnjanski a Tašmajdanon; Todor Manojlović fügefája; Milan Bogdanović fiókja; Veljko Petrović kávéit iszik; Krleža impresszionista keretben; Milan Konjović töltött káposztát eszik; Sterija zöld szeme; Vasko Popa verseci álma. A szövegek közt nincs különbség: ugyanaz a szerző válogatja mindkét típusú témát és tárgyat. De ha egy alkotó jelenik meg előttünk, mi, olvasók is másnyilvánunk vagyunk: van róluk határozott előzetes tudásunk. Az általános tárgyakról és ismeretlen emberekről másnyilván a tudásunk: feloldódik és eltűnik tapasztalataink sorában. S a másodikként említett szövegek csoportja kölcsönöz varázst az elsőnek is: ebben mutatkozik meg a kötet szerkesztés bölcsessége.

A rövidprózai formák poétikája ördögien összetett dolog. Mert a szövegek különböznek egymástól. Jelentős az eltérés, ha az írás poénra van kihagyva, tehát önállóan is megállja a helyét, vagy ha nem ilyen. Pavle Ugrinov nem poentíroz, viszont néha érzékeljük a poén tudatos elhagyását, tehát ellenpoénnal van dolgunk. Szövegei csak ilyen elrendezésben teljednek ki (kivéve az ismert személyekről szólókat, amelyek más látószögéből is megvilágításba kerülnek, de akkor is csak a látásmód jellegzetességéről van szó, amellyel művészt és művét láthatjuk). Ugrinov gondosan rendez el szövegét, kiemel és alaposan kidolgoz bizonyos szálakat, így rajzol ívet az első és az utolsó írás között (Szent Márk evangélista; A Tiszán, alkonyatkor). És sajátos módon komponál, nem is csoda, hogy kötetének megjelenése után egy másikat is kiadott, *Milo od cveća* (Virágszappan) címmel, amelyben hasonló jellegű szövegeket találhatunk, de ezt már alcímében regényként jelölte meg.

Ugrinov az élet zord epizódjait sorjázza, ő is részt vett ugyan a létrehozásukban, de ez mintha nem rá tartozna. A könyv vége felé olvashatjuk az *Orosz diptichon* címűt, a kötet első részében pedig a *Látogatás a Leninmauzóleumban* címűt a nászutasokról, akik a házasság megkötése után rögtön a halott mellett fényképezkednek. Aztán vágás következik. Majd a *Zagorjei esemény*: olyan eset, amellyel ritkán találkozunk prózájában. Ugrinov nem kívülálló, hanem a középpontba kerül, amikor egy megszállott lány összetéveszti Jézus Krisztussal . . . Ha valaki alkotói kiváltságokkal rendelkezik, ha kényszeredetten is, mégsem távolodhat el teljesen ábrázolt világtól, nem ússza meg a dolgot büntetlenül. De továbbra is kötelezi az alkotói hozzáállás, még ha az kellemetlenül ironikus is.

Ehhez a könyvhöz lassú, megfontolt olvasó kell, kis adagokat lehet a szövegből egyszerre befogadni, s valószínűleg így is íródott. Függetlenül attól, hogy gondosan meg van komponálva, az olvasó kiragad belőle részleteket, amelyek különösen tetszenek neki vagy érzékenyen érintik. A már említett, ismert művészekről szóló szövegeken kívül (amelyek emberek és művek portréi, sajátos elrendezésben, kölcsönös egymásra hatásban) nekem különösen tetszik a *Zúgás*, amelyben a nyárról, a búzamezőről és a cséplőgép távoli zúgásáról van szó, azután az *Antik oszlopok*, a civilizáció mulandóságáról, amelyből mégis az marad meg, amit a legkevésbé szántak tartósnak. S itt említem meg *A Szaloniki utcai ház udvara* című füzért, annak is az első szövegét: *A vakok futballoznak*. Teljes egészében idézem:

A VAKOK FUTBALLOZNAK

Estefelé, a vakok otthonának nagy udvarában, amely a mi udvarunkkal volt határos, a vakok kispályás futballt játszanak – két kapura. Úgy rúgják a labdát, mint a valódi focisták, akik látnak is. A titok a következőkben rejlik: a labdában valami csörög, ami jelzi a labda útját. A labdában kukoricaszemek zörögnek.

Belefeledkezve a játékba, a vakok napnyugta után is futballoznak, sötétben. Teljes sötétségben, természetesen. Mellesleg, ha nappal játszanak, nekik akkor is éjszaka van.

De mi ebben a kétségbeejtő vagy megható? A játékuk fájdalmas látványa, mert a focizók arcán gyerekes öröm és hevület látszik. Eddig elfojtott ösztöneik a játék során fölszabadulnak. Durvák, káromkodnak, átkozódnak.

Olyanok lesznek, mint mi.

A szöveget még tíz évvel ezelőtről jegyeztem meg, amikor először jelent meg a *Savremenik* című folyóiratban. Egy másik író ezt a jelenetet

másképpen formálta volna meg, a labdában zörgő kukoricát a végén árulta volna el, poénként, és ha még jelentéktelenebb alkotóról lenne szó, bizonyosan szentimentális kommentárokat is fűzne a látványhoz. Ugrinov mindent hidegen, sorrendben, a maga által választott rendben, könyörtelenül közöl. Nincs tovább. Minden más az olvasó fejében játszódik le. A jelenet egész világunkról szól: a teljestről. Még akkor is, ha valaki a világot csak a politikus szemével látja, megtalálja benne azt, amit keres, az is benne foglaltatik ebben a szövegben. A mű miniatűr részében az egész világ.

A művésznek isteni képességei vannak: nem alkot mindent újra, a kéznél levő anyagból építkeznek, műve mégis túlnő alkotóelemein, megismételhetetlen alkotói tetté válik.

Belgrád, 1993. november 28.

A SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ ÁTADÁSÁN ELHANGZOTT KÖSZÖNŐBESZÉD

PAVLE UGRINOV

Hadd szóljak néhány szót, mindenekelőtt, hogy elmondjam, milyen jóleső érzés tölt el, hogy az idén a Szirmai Károly Irodalmi Díjat *Kristalizacija* (Kristályosodás) című kötetemnek ítélték oda. Elégedettségem csak nő, ha hozzáteszem, hogy ez egy magyar íróról elnevezett díj, amelyet szerb alkotó kapott meg; függetlenül attól, hogy úgy tűnik, ezt az előírások így teszik kötelezővé, vagy éppen azért, mert efféle előírások ma még lehetségesek. Ennek én mélyebb értelmet tulajdonítok, különösen itt, ezekben a háborús időkben, elsősorban a béke üzenetét látom benne, a toleranciáét és az egyetértését, amelyet én is célul tűztem ki, és egész életemben annak a megvalósításán fáradozom. Éppen ezért azt hiszem, e díjnak meg kell maradnia, a rendkívül kedvezőtlen körülmények ellenére is, hogy továbbra is betölthesse nemes feladatát.

És hadd szóljak még néhány szót a békéről és az író békés munkájáról.

A csend víziói – ez Szirmai Károly egyik novelláskötetének a címe, s a cím prózám egy részével rokonságot mutat. *Elementi* (Elemek) és *Senzacije* című köteteim, amelyeket a legjobbakkak tartok, s a díjazott is, tele van csönddel és vízióval. A csönd és a víziók nemcsak külsőleges, fizikai jelenségek, hanem mivel művészekről van szó, mindenekelőtt

mély lelki folyamatok eredményeként jönnek létre. Természetesen ahhoz, hogy az író elmélyedjen egy-egy élményben, szükség van csendre is, amely körülveszi, de csak az vezet alkotói folyamathoz, ha bensőkben minden felesleges dologtól megszabadulunk. Ez a belső összpontosítás nemcsak elmélyülést eredményez, hanem serkenti a képzelőerőt is, víziókat vált ki, mindazokat az eszközöket mozgósítja, mozgásba hozza a fantáziát, amelyek az irodalmi szöveget gazdagabbá és színesebbé teszik.

Szirmai novelláskötetének a címe arra ösztönzött, hogy újra elgondoljak a csöndről és a víziókról, amelyek egy prózapoétika elemei lehetnének, s nagyon jellegzetesek a pannon vidékre. Én szeretem a csöndet és a víziókat, sőt, prózaköteteimben uralkodó motívumok. Ez elkerülhetetlen tájainkon, ezért biztosan valamiféle lényegi jellemző. A tágasság, amelyben élünk, a hatalmas kiterjedésű síkság serkenti a csönd és a vízió kialakulását. A mezőn, de városainkban vagy szobáinkban csönd vesz körül bennünket, de egyidejűleg víziók is, amelyeket természetes módon csak ez a környezet termel ki, kezdve a felhők szüntelen és fantasztikus játékától az égen a káprázatokon át, amikor a rónán a rekkenő hőségben különféle képek és látomások jelennek meg előttünk, amelyek gyakran annyira élethűek és csábítóak, mintha valóban léteznének, és elérhetnénk őket, egészen a szobánkig, amely tele van árnyal és élesen besugárzó fénynyalákkal. Nem lehet azt állítani, hogy ezek csak fizikai jelenségek, mert azok mindenkinek a szenzibilitásától függnék, még hozzá olyan mértékben, amilyenben „látja” és „hallja” őket, főként ha művészi szenzibilitásról van szó. Ha megfigyeljük vidékünk festészetét, tapasztalhatjuk, hogy az közvetlenül is megmutatja a csöndet és a víziókat, különféle művészi formáiban, de mindig a művész személyiségén keresztül jut érvényre. Ugyanezt bizonyítja a költészet is, amely a legmélyebb szubjektivitás művészete. A csönd és a vízió a mi művészi alaptémánk.

S ezt a tényt támasztja alá a hétköznapi ember mindennapi melankóliája is. A melankólia a pannon ember alapvető tulajdonsága, amely nem más, mint alámerülés a csöndbe és a víziók intenzív átélése. Ez tehát életünk alapvető jellegzetessége, amelyet Szirmai és én is, amelyet vidékünk minden művésze nemcsak jól megérezett, hanem művészi módon ki is fejezett. Enélkül nem mondhatnánk, hogy a művész „saját égtájának költője”, mint ahogy így vagy úgy minden ember az.

Temerin, 1993. december 4.

TOLDI Éva fordításai